

Dr Tamara ILIĆ*

EKDIK (DEFENSOR CIVITATIS) U RIMSKOM CARSTVU I VIZANTJI**

Tokom V i VI veka menjaju se nadležnosti defensora civitatista (grč. sindik, ekdik), shodno društveno-političkom kontekstu. Nakon vladavine cara Justinijana I uloga defensora se smanjuje, a uticaj episkopa u pravnim pitanjima jača. Verovatna posledica tog procesa je nestanak ekdika – defensora sa područja uprave i sudstva, koji se dogodio, kako se tradicionalno smatra, tokom VI i VII veka.

Zaključci do kojih se u radu došlo svedoče u prilog tezi da su se ekdici u Istočnom rimskom carstvu zadržali sve do VIII, a moguće i IX veka. U nekim krajevima Carstva taj proces je bio produžen i do X veka, što je dokazano ranijim pronalascima pečata Hersona.

U radu su korišćeni metod jezičkog tumačenja srednjovizantijskih pravnih zbirki i istorijsko-komparativni metod, kojim su se prepoznavale grčke pozajmice starijskih rimskih odredaba.

Ključne reči: *Rimska administracija. – Teodosijev zakonik. – Justinijanovo pravo. – Novele Lava VI Mudrog. – Ekloga.*

* Naučni saradnik, Vizantološki institut SANU, Srbija; docent, Pravni fakultet Univerziteta Union, Srbija, tamara.matovic@vi.sanu.ac.rs.

** Rad je nastao u okviru istraživanja koje podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Saopštenje pod naslovom „Prilog proučavanju gradskog zvaničnika ekdika (defensor civitatis)“ pročitano je na Sedmoj nacionalnoj konferenciji vizantologa, održanoj 22–25. juna 2021. godine u Beogradu.

1. UVOD

Uz doprinose u enciklopedijskim odrednicama (Desjardins 1892; Seeck 1901; Berneker 1957; Berger 1953; Mancini 1961, Kazhdan 1991), istorijama rimske i poznorimske administracije (Rouillard 1928; Piganiol 1947; Karayannopoulos 1958; Ganghoffer 1963; Jones 1964) i nekoliko specijalizovanih naučnih članaka o delatnosti tog funkcionera na nivou regije ili celog Carstva (Chénon 1889; Dechareuil 1908; Partch 1916; Rees 1952; Margetić 1985; Frakes 1994; Pergami 1995; Алексеенко 2005; Aličić 2014), do danas su napisane i dve opširne monografije o defensoru civitatisu (lat. *defensor civitatis*; grč. ἑκδικος), koje se međusobno razlikuju prema metodologiji i opsegu istraživanja (Mannino 1984; Frakes 2001).¹ Uz sve pomenuto, postoje i studije koje izdvajaju prosopografske podatke o poznatim defensorima i iz ranoantičkog perioda i sve do kraja VII i početka VIII veka (Rees 1952; Kramer 1990; Frakes 2001).

Klasične studije o toj temi oslanjaju se na papirološku građu koja je bila poznata u prvoj polovini i sredini XX veka i na carske konstitucije poznoantičkih i ranovizantijskih careva priređene u izdanjima Teodosijevog (Mommsen 1905)² i Justinijanovog zakonika (Krüger 1877). Poslednjih godina, međutim, otkriveni su novi papirološki i sigiliografski izvori. Aktuelne studije o defensoru civitatisu povezuju tog zvaničnika sa episkopom, koji je, na mnogim mestima u nekadašnjim zadacima, zamenio i postepeno istisnuo defensora. Ipak, u manjem broju slučajeva, u kojima se gradska autonomija sa sopstvenim aparatom održala do X veka, nailazi se na poznog defensora i druge gradske činovnike. Pronalazak novih sigiliografskih izvora, koji datiraju iz tog perioda, dao je podstrek i naučnicima koji se bave periodom srednje Vizantije da ponovo posete i osveže iscrpljene teme o antičkim defensorima.

Zahvaljujući pok. Rut Makrides (Ruth Macrides), poznate su brojne uloge koje su crkveni ekdici počev od XII veka imali u pravnim poslovima (Macrides 1984; 1985; 1991; 1994). Međutim, kolegija eklezijskih, koja je zajedno sa ekdicima, crkvenim dostojanstvenicima prvog reda, i sudijama, ujedinjena u telu *ekdikion*, zasedala pri Crkvi Svete Sofije u Carigradu (videti Ilić, Šijaković 2020), nema podudarnosti sa svetovnim ili građanskim ekdicima o kojima će u ovom radu biti reči. Upravo je naučno interesovanje autora za tu temu bilo probuđeno dosadašnjom pretežnom pažnjom za crkvenim

¹ Poseban status u odnosu na monografije ima doktorska disertacija (Baale 1904), koja nam nije bila dostupna u toku pisanja rada.

² U radu je korišćen i prevod Teodosijevog zakonika na engleski jezik (prevod Pharr 1954).

dostojanstvenikom istog imena i nepostojanjem studije koja bi integralno, osvrćući se na izvore različitog karaktera, izložila evoluciju te građanske ustanove, čiji se poslednji tragovi nalaze u srednjovizantijskom periodu.

2. POČETNO OBLIKOVANJE NOVE FUNKCIJE

Ekdik (ἔκδικος, ἔγδικος, *ecdikus*), sindik (σύνδικος) i defensor (δηφήσωρ, *defensor civitatis*) termini su koji su označavali srodnu službu, posvedočenu u izvornoj građi počev od IV veka i različitu od one u kojoj se pojavljuju u prethodnim stolećima. U izvorima koji datiraju iz ranog IV veka ekdici i sindici imaju nove nadležnosti, između ostalog i pravosudne, koje nisu poznate iz ranijih izvora (Partch 1916; Rees 1952; Frakes 2001). Pretpostavlja se (Partch 1916, 50; Rees 1952, 86) da je sa sveopštom obnovom uprave, koju je sproveo car Dioklecijan (284–305), izmenjen i položaj sindika (σύνδικοι).³ Kramer je, istražujući brojnu papirološku građu, primetila promenu koja je nastupila krajem III veka (Kramer 1990), kada sindici počinju da se pojavljuju kao kolegijalni organ, u svom poslu nezavisan od grada. To je ocenjeno kao nova faza u razvoju ove funkcije koja se poklapa sa dobom vladavine cara Dioklecijana i koja je prva u oblikovanju buduće uloge defensora (Frakes 2001, 23; 26).

U tom svetlu može se tumačiti i sačuvana konstitucija careva Konstantina i Licinija iz 319. godine (CJ VI, 1, 5), koja je davno zaokupirala naučnu pažnju.⁴ Naime, u slučaju koji taj carski zakon opisuje pojavljuje se defensor sa zaduženjem da nađe i povрати odbeglog gradskog roba, koji je gradu važan zbog toga što poseduje određenu veštinu. Defensor će u suprotnom morati da obezbedi druga dva roba umesto odbeglog (Chénon 1889, 8 fn 4; Rees 1952, 76; Curchin 2014, 282), a napominje se i da neće moći da uživa korist od cara, koji mu neće dozvoliti da begunca proda lično ili posredstvom trgovca (CJ VI, 1, 5).

Jedna od novijih pretpostavki o oblikovanju novih, povećanih dužnosti defensora uzima u obzir promenu nadležnosti drugog funkcionera, kuratora (*curator rei publicae*, λογιστής), koji se brinuo o ekonomskoj sferi u gradovima (Curchin 2014, 280). Kada se početkom IV veka ta funkcija našla

³ Poznato je da se za vreme vladavine cara Dioklecijana u izvorima pojavljuju *curator civitatis* i *exactor civitatis*, te je moguće da sa defensorom čine celinu (Frakes 2001, 39–40).

⁴ Oto Zek je smatrao da je zakon iz 319. godine interpoliran na mestu gde se pominje defensor, pošto se pomenuti zvaničnik javlja u carskim konstitucijama tek oko pola stoleća kasnije (Seeck 1901, 2366).

u rukama lokalnih veleposednika koji su stvarali patrocinjume, jačanje defensora je možda označavalo i uvođenje kontrole nad radom iskvarenih kuratora. Moguće je i da su, kao deo nesačuvanog zakonodavstva iz doba cara Konstantina i njegovih neposrednih naslednika, donete konstitucije koje su ovlastle nekadašnje defensore na kontrolu rada nesavesnih kuratora (Frakes 1994, 346–347; Curchin 2014, 282) i donele mu i sudska ovlašćenja (Frakes 2001, 56).

Postojanje izgubljenih konstitucija iz prve polovine IV veka, tačnije iz zakonodavstva cara Konstantina (324–337), naučnoj javnosti je predložio Robert M. Frejks (Robert M. Frakes) u studijama o defensoru civitatisu. Analizom jednog rukopisa Sirijsko-rimske knjige, kompilacije različitih carskih zakona iz V veka, Frejks je primetio da su defensori, nazvani grčkim imenom ekdici, u tu kompiliranim odredbama bili zaduženi za mnoge radnje u vezi sa testamentom i drugim naslednopravnim poslovima (Frakes 1998, 348–349; Frakes 2001, 73–77). Kompilator, međutim, nije naveo ime cara koji je takve odredbe proklamovao. Upoređenjem sa drugim konstitucijama koje se bave istom materijom, autor je zaključio da je moguće da je izgubljeni komplet zakona, kojima je ponovno izmenjena i proširena uloga defensora, donet između 321–330/331. godine (Frakes 1998, 355; Frakes 2001, 84–85). Ujedno, od početka IV veka sve je manje pomena o sindicima, a učestaliji su ekdici i defensori, a delovanje sindika kao kolegijalnog tela poslednji je put zabeleženo 326. godine, što takođe autoru služi kao oslonac u pomenutoj teoriji i stavu o promeni nadležnosti defensora. Promena o kojoj se govori izvesna je za teritoriju Egipta, međutim, postoji nekoliko indicija koje govore u prilog tome da su defensori–ekdici, izmenjene prirode i sa sudskim ovlašćenjima, pre šezdesetih godina IV veka delovali širom Carstva.⁵

3. DEFENSOR – EKDIK U CARSKIM KONSTITUCIJAMA

Zaštitniku (*patronus*)⁶ građana od nepravdi moćnika posvećena je konstitucija koju su carevi, braća Valentinijan I i Valens uputili pretorijanskom prefektu Probu, koja se nalazi u Teodosijevom zakoniku (CTh I. 29, 1) u

⁵ Frejks je proučavajući delo Amijana Marcelina došao do identičnog zaključka o postojanju defensora u šestoj deceniji IV veka, svakako pre izdavanja Valentinijanove konstitucije, i to ne isključivo na teritoriji Egipta, već širom Carstva (Frakes 1994, 342–343; Frakes 2001, 83–4;; videti, i Rees 1952, 81–85; Jones 1964, 144–145).

⁶ *Patronus* je još jedan od termina koji je u ranijim izvorima označavao predstavnika ili zastupnika, u istom smislu kao i *defensor* (Frakes 2001, 92–93; Aličić 2014, 806).

glavi pod naslovom *De Defensoribus Civitatum*.⁷ Moguće je da se rečena zaštita naroda diocese Ilirika od zloupotreba moćnika odnosi na korupciju u pravosuđu, koja je obeležila tu epohu i koja je pogađala siromašne neiticajne građane.⁸ Sa tim, čini se, povezano, na poziciji zaštitnika nisu mogla da se nađu lica iz redova dekuriona, sudija (*ordinarii rectores*)⁹ ili prefektovih nameštenika.¹⁰ Izbor zaštitnika, koji je potvrđivao Car, pravio je pretorijanski prefekt među isluženim upravnicima provincija, agentima (*agentes in rebus*), carskim advokatima, palatinima (*palatines*), vikarima i sholasticima carske kancelarije.¹¹ I u drugoj konstituciji istih careva (CTh I. 29, 2 – CJ I. 55, 1)¹² zaštitnik se pojavljuje u sporovima male vrednosti, i to povodom naplate duga, povraćaja odbeglog roba, naknade iznosa u vezi sa porezima i tome slično.¹³ Većina autora tu sudsku nadležnost smatra *minores causae* ili istražnom sudskom nadležnošću (Curchin 2014, 282, „juge d’instruction“); u narednim zakonima se izričito saopštava da svi drugi sporovi moraju biti delegirani sudijama (*iudices*).¹⁴ Opisana sudska nadležnost je reon delatnosti defensora–ekdika zabeležen u konstituciji cara Konstantina iz 319. godine i papirološkoj građi prve polovine IV veka, te pokazuje kontinuitet u delatnosti defensora–ekdika sa delatnošću zaštitnika opisanog u konstitucijama careva

⁷ Datacija te konstitucije je sporna. U tekstu konstitucije navodi se datum 27. april 364. godine. Većina istraživača za vreme nastanka konstitucije uzima 368. godinu, što je i predloženo datovanje izdavača Teodosijevog zakonika Teodora Momzena. To gledište može da podrži i politička istorija vladavine cara Valentinijana I, koji je 368. godine bio u kampanji protiv Senata, u okviru koje je možda i donet rečeni zakon (Hoepffner 1938, 225–237). Robert Frejks ipak smatra da je pomenuta konstitucija doneta 364. godine, čemu su doprineli poznati podaci iz karijere pretorijanskog prefekta Proba (Frakes 2001, 95, cf 98–100, 103).

⁸ Frejks, prema Šenonu (Chénon 1889, 328–332), smatra da je reč o visokim i neretko nepravednim taksama *sportulae*, koje su siromašnima otežavale dostizanje pravde, kao što je direktnije rečeno u CTh VIII, 11, 1 (Frakes 2001, 103–104). S druge strane, zakonodavstvo careva Valentinijana I i Valensa je i u drugim prilikama ocenjeno kao naklonjeno nemoćnima (Jones 1964, 141–146).

⁹ CTh I, 29, 3 (o dataciji, Frakes 2001, 109); CJ I, 55, 2.

¹⁰ CTh I, 29, 1 (više, Frakes 1994, 338).

¹¹ CTh I, 29, 3. *Agentes in rebus* su dodati u konstituciji CTh I, 29, 4. U konstituciji CTh I, 29, 5 navodi se da su defensori u senatorskom dostojanstvu (*dignitas... senatoris*), što je Frejks razumeo kao mogućnost za senatore da budu angažovani na pozicije defensora (Frakes 2001, 114; Curchin 2014, 282).

¹² Datacije je takođe sporna (Mannino 1984, 33–37; Frakes 2001, 105).

¹³ Primeri zloupotreba koje su se dešavale slikovito su pobrojane i u konstituciji careva Valentinijana I, Valensa i Gracijana upućenoj Probu, sačuvane u CTh I, 29, 5.

¹⁴ Defensor nije mogao da kažnjava ili sprovodi istražne postupke (*questiones*) ili da prisvaja druge dužnosti za koje nije ovlašćen. O tome videti konstituciju careva Valentinijana I, Teodosija i Arkadija, u CTh I, 29, 7.

Valentinijana I i Valensa (Margetić 1985, 105–106). Sudske nadležnosti defensora u tom istorijskom kontekstu, prema mišljenju istraživača, označavaju i nešto dodatno – ograničavanje moći lokalnih zvaničnika postavljanjem defensora podrazumevalo je i pokušaj dodatne centralizacije (Frakes 2001, 108).

Funkcija je ubrzo pretrpela prvu važnu promenu, koja se odnosi na način izbora defensora. Prema konstituciji careva Valentinijana II, Teodosija i Arkadija iz 387. godine (CTh I, 29, 6), defensore više ne bira prefekt već se odluka o izboru donosi na dekuriji, što ga čini lokalnim zvaničnikom (Rees 1952, 88; Mannino 1984; Frakes 2001, 129; 81–82 fn. 18; cf. Chénon 1889, 332–333). Tu novinu pratila je i kvalitativna i kvantitativna promena nadležnosti. Konstitucijom careva Gracijana, Valentinijana II i Teodosija opisana je nova dužnost defensora – sakupljanje poreza malih posednika (CTh XI, 7, 12), što je u više aspekata obrađeno u zakonodavstvu. Ulogom defensora u sakupljanju poreza bave se i konstitucije sačuvane u CTh XI, 1, 19 i CTh XII, 6, 23, koje zajedno sa zakonom iz CTh VII, 1, 12 svedoče o zaštiti koju defensor i dalje pruža ugroženima (Frakes 2001, 131–132). Novost su i nove zakonodavne teme, poput defensorove uloge u sprečavanju kriminala i drugih nepravilnosti.¹⁵ U pravosudnoj ulozi defensora i dalje postoje ograničenja, koja su uslovljena težinom krivičnog dela i uopšte opsegom radnji za koje je u tom smislu zvaničnik nadležan.¹⁶ Iz konstitucije careva Gracijana, Valentinijana II i Teodosija iz 385. godine (CJ I, 55, 4) saznaje se da se defensori biraju širom Carstva, u svim provincijama, sa mandatom od pet godina (Chénon 1889, 11–12; Rees 1952, 88). Defensori, čiji je uticaj nesumnjivo porastao, pozvani su da ne uzimaju više od onoga što im pripada (CTh I, 29, 7). Druga bogata zakonodavna tema u kojoj se defensori pojavljuju, od kraja IV veka a naročito u prvoj polovini V veka, jeste održavanje poželjne religiozne politike i sprečavanje jeresi na lokalnom nivou.¹⁷ U tim zadacima,

¹⁵ CTh I, 29, 8; CJ I, 55, 4; CTh XII, 9, 3 (u kojoj principal i defensor, pod pretnjom kaznom, treba da spreče dekurione i članove kolegija, koji imaju obavezu da vrše službu 30 godina, da ranije napuste svoju provinciju; defensori kontrolišu rad oporezivača); CTh VIII, 5, 59 (defensor zajedno sa kurijalima treba da izruči sudijama lica koja rade protivno javnom interesu); CTh III, 30, 6 (defensori postavljaju tutora pupili i popisuju pupilinu imovinu); CTh VIII, 5, 59 (kontrola rada poštanskog sistema).

¹⁶ CTh IX, 2, 5 (defensori, kuratori, magistrati i senatori zaduženi su da sprovedu okrivljene pred sudove, umesto da ih sami zatvaraju); CJ I, 55, 7 (ukoliko je pred defensora dovedeno lice okrivljeno za teško krivično delo i krivica se dokaže, krivac će dalje biti prosleđen sudijama).

¹⁷ Tako, CTh XVI, 10, 12; CTh XVI, 10, 13; CTh XVI, 6, 3; XVI, 6, 4; XIV, 5, 40 (= CJ I, 5, 4); XVI, 5, 45.

često zajedno sa principalima (*principales*, πρωτεύοντες), defensori predstavljaju poslednje garante u nizu koji treba da spreče praktikovanje jerećkih aktivnosti donatizma, maniheizma, montanizma i prisilijanizma pod pretnjama kaznom a da jeretike liše stvarnih i naslednih prava, čak i prebivališta.

4. DEFENSOR–EKDIK KAO DEO LOKALNE ELITE

Carski zakoni sa početka V veka, u kojima se na nadležnost poziva defensor u društvu drugih gradskih zvaničnika – principala, kuratora, magistrata i senatora, govore u prilog tome da je postao deo gradske elite (Frakes 2001, 171–172). Tu pretpostavku podržava i nova promena koja se dogodila u načinu izbora defensora, a koja se vezuje za konstituciju careva Honorija i Teodosija II donetu 409. godine (CJ I, 55, 8). Od te godine defensore, koji moraju biti hrišćani, bira posebno telo sastavljeno od episkopa, članova klira, *honorati*, zemljišnih posednika i kurijala, čiji izbor potvrđuje prefekt. Ujednačen je stav da oligarhijski karakter tog izbornog tela čini da je i izabrani jedino u službi zaštite moćnih krugova društva, umesto nekadašnjih ugroženih i nemoćnih (Chénon 1889, 23). Elitizam, koji je tu prisutan, blisko se povezuje sa hrišćanskom zajednicom, što pokazuju i odredbe u kojima je defensor garant suzbijanja jeresi, i sâm je hrišćanin, te odabran od tela u čijem sastavu su episkop i članovi klira.

Međutim, opis defensorove delatnosti se ne razlikuje mnogo od prethodnih vremena: u istom zakonu se navodi da su defensori zaduženi da vode brigu o javnom interesu, a ako se dogodi prekršaj, o tome treba da obaveste više zvaničnike (CJ I, 55, 8, 1). Drugi sačuvani podatak odnosi se na zaštitu posednika od zloupotreba sakupljača poreza, u kom slučaju nesavesnog oporezivača treba da prijave sudijama (CJ I, 55, 9).

Važna novina se odnosila supsidijarno ovlašćenje defensora u vezi sa registracijom određenih pravnih poslova (CTh VIII, 12, 8). Reč je o beleženju poklona u gradske evidencije (*apud acta*) za koje su bili zaduženi *magister census* i sudije (*rectores*), a ako njih nema, onda gradski magistrati; ukoliko ni tih zvaničnika nema u gradskoj zajednici, dužnost registrovanja pada na defensora. Iz sredine V veka (459. godina) potiče konstitucija istočnorimskog cara Lava I, čija je ponovna tema registracija – insinuacija poklona. Iz teksta carskog zakona obavešteni smo da je za tu svojevrstu evidenciju u Carigradu nadležan *magister census*; u drugim gradovima, bez obzira na to

gde se predmet poklona nalazio, poklonoprimalac je imao slobodu da izabere zvaničnika kod koga će zavesti poklon, bilo da je to upravnik provincije, gradski magistrat ili defensor (CJ VIII, 54, 30, 5).¹⁸

Iako je uočeno da u mnogim gradovima Carstva nema defensora (Nov. Maj. III), funkcije defensora u gradskoj organizaciji ranog V veka, vidljive su iz nekoliko izvora. Iz konstitucije careva Honorija i Teodosija iz 412. godine (CTh X, 22, 6), u vezi sa prijemom lica u zvanje *fabricensis*-a,¹⁹ saznaje se da ga u službu uvodi upravnik provincije, a ako njega nema, onda je za tu radnju zadužen defensor. U trećoj deceniji V veka, defensori uz episkope i sudije imaju pravo da izbave žene iz prinudne prostitucije (CTh XV, 8, 2 = CJ I, 4, 12). Ostali su još neki nasumični dokazi o delatnosti defensora kao municipijalnog zvaničnika u V veku. Poznat je ugovor koji je defensor lidijskog grada Sarda potpisao sa graditeljskom kolegijom 459. godine (Drašković 2013, 94), u ulozi gradskog zastupnika. Defensor, koji se u dokumentu na grčkom jeziku naziva ekdikom, bio je najznačajniji gradski zvaničnik u Sardu te epohe.²⁰ Iz teksta ugovora rekonstruiše se sporna situacija i razotkrivaju nadležnosti koje je u gradskom životu imao: primio je višestruke optužbe na rad kolegije graditelja i bio je zadužen da otkloni nepravdu koja je tim propustima naneta (Drašković 2013, 98). Tim povodom je nastao pomenuti ugovor između defensora i graditeljske kolegije, za koji se navodi da ga je defensor sastavio i ujedno ponudio uslove sporazuma.

Polovinom V veka, car Majorijan je želeo da obnovi poziciju defensora civitatisa u zapadnom delu Carstva (Nov. Maj. III). U tom poduhvatu, za poziciju defensora birala su se lica podobna za vršenje te funkcije (Margetić 1985, 107), po predlogu punopravnih građana (*municipes*), *honorati* i *plebs*-a,²¹ a izbor se podvrgavao carskoj potvrdi (Chénon 1889, 27–28). Pomenuta Majorijanova novela, koja predstavlja pokušaj reforme te funkcije na Zapadu, u nauci se obično tumači kao neuspela (Rees 1952, 91–92; cf. Chénon 1889, 340–341; Margetić 1985, 113). Istovremeno, u V veku, u istočnim provincijama i na Siciliji zabeleženo je učestalo prisustvo drugog zvaničnika,

¹⁸ To pravilo je preinačeno 496. godine, konstitucijom istočnorimskog cara Anastazija (CJ VIII, 54, 32), prema kojoj se registracija poklona obavlja isključivo pred *magister census*-om. Takva je bila situacija nadalje, do vremena cara Lava VI Mudrog (Chénon 1889, 30; Monnier 1912, 237–291).

¹⁹ Reč je o zanatlijama koji su bili deo oružarskog kompleksa, sa vojnom karijerom (Jones 1964, 744; Drašković 2013, 86).

²⁰ Odavno postoji mišljenje da je na kraju V veka defensor postao zvaničnik na čelu grada (Jones 1964, 208).

²¹ Kako Margetić napominje, na ovom mestu *plebs* ne označava ceo narod, već ugledne ljude van kurije, od kojih je moguće da su neki članovi kolegija (Margetić 1985, 111). Interesantno je da se izostavlja episkop (Laniado 2002, 173).

imena *pater civitatis* (πατήρ τῆς πολεῶς), jednakog autoriteta i srodnih nadležnosti.²² Iz tog razloga se u prošlosti smatralo da je u petovekovnom gradu delovao ili defensor civitatis ili pater civitatis, što je osporeno tek u novije vreme.²³

5. DEFENSORI–EKDICI NA ISTOKU OD VI VEKA

U toku V i VI veka nastupaju značajne promene u organizaciji i prirodi gradova (Haldon 2003, 94). Političke i društvene prilike uglavnom su uslovile gubitak političke, ekonomske i fiskalne nezavisnost gradova. Izbor zvaničnika koji su imali ukorenjen lokalni karakter, poput kuratora i patera civitatisa, određivala je, iako posredno, centralna vlast (Haldon 2009, 96). Sličan proces, kako kasniji izvor obaveštava, događao se i sa defensorom.²⁴ Car Anastazije je uveo finansijsku reformu, koja se ogledala u postavljanju carskih deputata – *vindices* (jn. *vindex*) po gradovima, sa zadatkom prikupljanja državnih dažbina i nadgledanja gradskih finansija (Jones 1964, 457; Claude 1969, 109; Laniado 2002, 27 sqq; Haldon 2009, 96; cf. Frakes 2001, 193). U gradovima su dekurije ili nestale ili su ostale bez uticaja na izbor nekadašnjih lokalnih zvaničnika (Saradi 2006, 157).

Kao zaštita građana koji se nađu u spornim situacijama, i takvu pomoć prihvate, delovao je gradski episkop. Iako nije postojalo zakonsko utemeljenje na osnovu kojeg bi episkopi imali ulogu u gradskoj upravi (Haldon 2009, 97), nekoliko vekova unazad praktikovalo se da sasluša episkop (*episcopalis audientia*), što je i bilo predmet carskih konstitucija IV i V veka. Prvi put je zabeleženo u zakonodavstvu cara Konstantina da (svetovni) sudija mora da ostane pasivan u slučaju da jedan parničar želi da njegov slučaj bude rešen po pravilima hrišćanske vere.²⁵ Na presudu episkopskog suda nije postojalo pravo žalbe (CTh I, 27, 1). Taj sistem, po mišljenju nekih autora, koje se čini opravdanim, pretrpeo je drastičnu promenu za vreme vladavine braće–careva Arkadija i Honorija. Prema zakonu sačuvanom u CJ I, 4, 7, bilo

²² Od nadležnosti su zabeleženi poslovi u vezi sa jereticima, naoružanjem, napuštenom decom (Curchin 2014, 283).

²³ Teoriju je postavio Claude (1969, 135), a osporili su je Dagron i Feissel (1987, 210) tako što su u dva maloazijska grada pronašli oba pomenuta zvaničnika.

²⁴ Videti, dole (JN XV).

²⁵ (CTh I, 27, 1). U nauci se vodila debata o tome da li je potrebno da se oba parničara usaglase u toj želji ili samo jedan parničar, Frejks zastupa drugo pomenuto mišljenje (*one-sided provocatio*) i podupire ga sa Constitutio Sirmondi 1 (Frakes 2001, 200–201).

je potrebno da se obe strane usaglase da spor iznesu pred episkopov sud, koji je u poziciji arbitra (Frakes 2001, 2006–208), a presuda, čije se izvršenje postiže posredstvom javnopravnih tela, obavezuje samo stranke koje se dobrovoljno usaglase na taj forum (CTh I, 27, 2 = CJ I, 4, 8). U istom periodu se precizira da se na episkopovom sudu rešavaju sporovi crkvene, ali i druge prirode (CTh XVI, 11, 1). Mogući *ratio legis* zakonodavstva koje obrađuje temu episkopovog suda leži u rasterećenju sudskog sistema, tim pre što je istovremeno sa stvaranjem sudskih nadležnosti defensora. Episkopov sud je bio dobro zastupljen u praksi, u doba kada nema mnogo svedočanstava o aktivnom delovanju defensora.²⁶

U VI veku ponovo raste značaj jednog aspekta sudskog sistema, našeg ekdika ili defensora, zaštitnika građana. Prvobitno se pojavljuje na početku stoleća, u carskom zakonu iz 505. godine (CJ I, IV, 19). Prema toj konstituciji, lica koja žele da budu izabrana za defensore, a koja moraju da budu hrišćani,²⁷ daju svečanu izjavu (*sub gestorum testificatione*) pred episkopom. O izboru lica zatim odlučuje gradska elita, koju čine episkop, klirici, *honorati*, posednici i kurijali, koji o tome donose dekret. Zakon cara Anastazija zapravo ne odstupa od rešenja iz 409. godine, prema kojem telo u sastavu klira, zemljoposjednika, episkopa i kurijala bira ugledne funkcionere – zaštitnika građana, ali i kuratora i patera civitatis (Dagron 1977, 20).

Do doba prvih godina vladavine cara Justinijana I, kada je izdata Novela XV – 15. aprila 535. godine, ekdici, zajedno sa drugim činovnicima, pali su u carsku nemilost zbog pohlepe i korupcije. Slična okolnost je zadesila i sudstvo, koje je taj car takođe temeljno reorganizovao (Липшиц 1976, 176–178; Saradi 1995, 165–204). Usled zloupotreba, Novela predviđa stroge imovinske i telesne kazne za ekdike koji čine takve nepravilnosti – povraćaj četvorostruke vrednosti primljenog mita, doživotno progonstvo i fizičku kaznu (JN VIII). Ubrzo, 17. jula 535. godine, car Justinijan je doneo opširan zakon o defensorima (JN XV). Saopštavajući u nezadovoljnom i prezrivom tonu dotadašnju praksu postavljanja defensora (za prevod odeljka videti Aličić 2014), njihovo postupanje koje je orkestrirano voljom upravnika provincija i nesavesno u održavanju gradskih arhiva, u konstituciji je promenjen način izbora defensora. Vladar smatra da će promena nastupiti ukoliko: a) defensori se uzdignu u rang magistrata (arhonata); b) svaki

²⁶ Rasprostranjenost defensora u papirusima ne prati carsko zakonodavstvo. Frejks ipak ističe 75. kanon pomesnog sabora u Kartagini, iz 401. godine, u kojem se, prema njegovom mišljenju, izražava potreba za defensorima. Autor tumači da se kanon odnosi na svetovne defensore, a ne crkvene, iako postoje i suprotna mišljenja (Frakes 2001, 181–183).

²⁷ Kako je zapovedeno konstitucijom iz 409. godine.

ugledni građanin (σεμνότεροι), rotaciono, bude biran za defensora, nakon što položi zakletvu, po pravilu sa mandatom od dve godine,²⁸ a ako bude plaćen, za to će primati uobičajenu naknadu; izbor obavljaju episkop, klir i građani dobre reputacije;²⁹ v) izbor potvrđuje pretorijanski prefekt; g) upravnik provincije ne može da razreši defensora dužnosti već samo da na njegove propuste ukaže prefektu.

Defensor dobija kancelariju (βοηθός),³⁰ koju čine pisar (ταχύγραφος) i dva činovnika iz kancelarije upravnika (δύο ταξεώτα) (JN XV, 3, 1; Rees 1952, 94–95). Poznati defensori sa teritorije Egipta često su bili sholastici – advokati (Rouillard 1928, 156). Justinijanovom novelom zabranjuje se postavljanje zamenika defensoru (JN XV, 2), iako je u više papirusa zabeležno delovanje lica άντέκδικος, ekdikovog pretpostavljenog zamenika (Rees 1952, 95).

Vodeći zadatak defensora bilo je stvaranje i vođenje gradskih arhiva o obavljenim pravnim transakcijama, koje su i u prethodnim vremenima bile u dužnosti tih zvaničnika.³¹ Kako tekst Novele XV kaže, upravnici provincija su neretko ometali defensore u prepisivanju učinjenih poslova, kako se čini iz nastavka teksta, radi svog interesa, što se sada strogo zabranjuje. Iz papirološke građe utvrđeno je da su defensori izdavali έκμαρτύρια (dokumente koji se izdaju nakon svedočenja) i έσφραγίσματα.³² U opisu njihovog posla nalazi se još pružanje svake pomoći sakupljačima poreza; beleženje nezahvalnih i onih koji se ponašaju na neprimeren način;³³ u načelu treba da obuhvate sve nadležnosti magistrata, pogotovo kada oni nisu prisutni. Konačno, defensori imaju sudsku nadležnost u svim parnicama koje ne prelaze iznos od 300 solida (Jones 1964, 480; Humphreys 2015, 220) i

²⁸ U epilogu se navodi da je mandat moguće produžiti još jednom, uz saglasnost svih izbornika, ali ne više od toga. Međutim, ni produženje mandata za dve godine ne sprečava to lice da u narednoj rotaciji ponovo bude defensor.

²⁹ JN XV, epilogos. Margetić u ύπολήψεως άντεχόμενοι, koji se na ovom mestu pominju, vidi posednike (*possessores*) iz prethodnih konstitucija (Margetić 1985, 112).

³⁰ Prilično je izvesno da je kancelarija defensora/ekdika (βοηθός της έκδικίας) postojala i ranije (Rees 1952, 82, 95).

³¹ U Noveli 131 iz 545. godine, koja uređuje nekoliko tema, govori se i o upraviteljima sirotišta, koji primaju imovinu siročadi ili pred beležnicima ili upisom u javne arhive – u Carigradu kod *magister census*-a, u provinciji kod defensora (Miller 2003, 126).

³² Prema terminologiji sholija Vasilika, έσφραγίσματα su istovetni prepisi dokumenta koji imaju određeni karakter javne vere (von Druffel 1915).

³³ Pretpostavljamo da se jedan primer takvog pronašanja nalazi u Noveli LXXXV, prema kojoj defensori treba da sprečavaju fizička lica u aktivnosti izrade oružja.

lakšim krivičnim delima (ἐλαφρότερα ἐγκλήματα) (Jones 1964, 480; Rees 1952, 92). Primećuje se da je car Justinijan pozvao defensore uglavnom na nekadašnje nadležnosti.

Promene u sudskom postupku, ostvarene Novelom 86, takođe su važan aspekt zakonodavstva cara Justinijana. U Noveli se navodi da osoba koja želi da pokrene spor, bilo parnični bilo krivični, treba da se obrati provincijskim sudijama (JN LXXXVI, 1), a ako grad nema sudiju, onda defensoru (JN LXXXVI, 7). Ukoliko to lice ne dobije zadovoljenje pravde na prvoj stepenici, može da se obrati svom episkopu, koji će uputiti provincijskog sudiju (ili defensora) u spor, odnosno ostvariti kontakt sa njim. Konačno, ako se pravda ne postigne ni posredovanjem episkopa, episkop u carevo ime obaveštava stranke o nepravdi koju su pretrpeli, a sudije će biti kažnjene (JN LXXXVI, 1). Po dogovoru stranaka sudije i defensori mogu i da se zaobiđu, kada se slučaj iznosi bez odlaganja pred episkopa, koji će doneti pravičnu presudu (JN LXXXVI, 2), takođe pod pretnjom sankcije (JN LXXXVI, 6), i time poštediti stranke utroška vremena. Zaobilaženje sudija i defensora, koje je doprinosilo bržem i olakšanom rešavanju sporova, proširilo je dodatno uloge episkopa u pravu i verovatno vremenom istisnulo defensore sa polja sudstva. Takav zaključak nameće se uvidom u stanje izvora koji dotiču defensora i narednih stoleća, u kojima se njegove uloge drastično smanjuju. Međutim, episkopi prisvajaju i druge poslove – od kraja VI veka oni drže gradske knjige – *gesta municipalia* (Durlait 1982, 73–83).

U papirusima VI stoleća sa teritorije Egipta ekdik se javlja u poslovima različitih grana privatnog i javnog prava – bračnog (potvrđuje bračne ugovore i daje pismo o razvodu), naslednog (testamentarnog i intestatskog), upravnog, obligacionog (kontraktnog i odštetnog) (detaljnije Rees 1952, 93–94). Slična situacija je i sve do arapskih osvajanja, ali i u dokumentima sa iste teritorije sve do VII veka.³⁴ Na zapadu, u gradovima Apeninskog poluostrva u kojima je obnovljena grčka vlast, ekdici takođe deluju u VI i VII veku, kada postepeno nestaju iz izvora (Бородин 2001, 249).

6. POSLEDNJI PODACI O EKDICIMA U VIZANTIJI

Važno mesto koje je ekdicima posvećeno u zakonodavstvu cara Justinijana I njegovi naslednici nemaju. Defensori, odnosno ekdici, ne pojavljuju se u poznatim novelama careva Justina II i Tiberija, od kojih neke za predmet imaju

³⁴ Zabeleženi su ekdici i među koptskim i arapskim izvorima (Rees 1952, 97).

sudije i gradske magistrature (arhonte).³⁵ Defensori su, prema Justinijanovom zakonodavstvu, imali *de iure* nadležnost da sude, kao prvostepene sudije, i svakako sudije za sporove male vrednosti tokom VI veka, a moguće je da je to stanje potrajalo sve do prvih decenija VII stoleća (Haldon 2009, 269). *Collectio Tripartita*, kompilacija crkvenih odredaba Justinijanovog zakonodavstva, koja je sastavljena verovatno oko 580. godine, obuhvata i odredbe koje se tiču sporova pred ekdikom, opisane u Justinijanovoj Noveli LXXXVI, poglavlje 7 (Coll. Tripartita III, 1, 3, 5). Bez obzira na taj podatak, situacija u praksi je bez sumnje bila drugačija, što potvrđuje stanje u izvorima.

Nije utvrđeno kada je za službu ekdika prestala da se vezuje bilo kakva sudska nadležnost; činjenica je da ih u zakoniku Ekloga, koji daje solidan pregled sudskog sistema, nema u tim poslovima (Humphreys 2015, 87–88). Specifično mesto u sudskoj nadležnosti Ekloge, ali i drugog izvora (Zemljoradnički zakon), imaju sudije ἀκροαταί, za koje je Hamfrejs (Michael T. G. Humphreys) pretpostavio da su zauzeli mesta defensora (Humphreys 2015, 219).

U Eklogi se ekdici, međutim, pojavljuju među drugim odredbama i sa jednom drugom nekadašnjom nadležnosti, kao zvaničnici koji učestvuju u naplati dugovanog (E. 10, 1, 2). Naime, ukoliko protekne dogovorenog roka iz ugovora o zajmu (δανειός), nakon tri opomene dužnika poverilac je ovlašćen da se obrati tavalaru ili ekdiku,³⁶ koji sastavljaju preciznu javnu pismenu procenu vrednosti založenih stvari (ἀκριβής δημοσία ἐκτίμησις ἔγγραφως). Osnov te odredbe može biti u Justinijanovoj Noveli XV, kako dokument koji sadrži procenjenu vrednosti zaloge, sastavljen od tavalara, verovatno ima karakter verodostojne javne isprave. Prisustvo defensora na tom mestu takođe ne iznenađuje, ukoliko se kao poreklo odredbe prepozna zakonodavstvo cara Justinijana i njegovih prethodnika o insinuaciji, pa se beleženje (ἀποσημείωμα) te pravne radnje može razumeti na taj način (Burgmann 1983, 207). Dakle, i pored toga što je u nauci prihvaćen stav da defensori nestaju nakon zakonodavstva cara Justinijana I, a posebno nakon VI veka, prema odredbama Ekloge, čini se da su u VIII veku, iako svedeni na minimum, još uvek živi tragovi njihovih nadležnosti.

O pravu u narednom periodu obavešteni smo na osnovu zakonika donetih u vreme vladavine Makedonske dinastije. Poznat je rad cara Vasilija i njegovih naslednika na sređivanju pravne tradicije i oblikovanju novog sistema. U okviru tih napora doneti su zakonici Epanagoge, Prohiron i Vasilike, koji,

³⁵ Cf. JGR, no. V, str. 7–10; JGR, no. IX, str. 15–16 (više, Saradi 1995, 169).

³⁶ L. Margetić prevodi ekdika kao prokonzula (Margetić 1980, 70), ispravno kod Burgmana (Burgmann 1983, 207).

međutim, imaju različit karakter (o njihovoj prirodi detaljnije Fögen 1998). Iz tog razloga ne čudi što je u Vasilikama na mnogim mestima preuzeto prethodno zakonodavstvo koje se tiče ekdika – preuzeta je u celini JN XV (B. I, VI, 18), kao i pojedine druge odredbe koje sporedno uređuju položaj ekdika (B. I, VI, 22, 7). Odredbe o ekdicima nisu predmet ni mlađih ni starijih sholija Vasilika, što može da govori o tome da je ekdik ili familijaran i prisutan, makar na osnovu svog crkvenog pandana, ili potpuno neaktuelan. Za razliku od Vasilika, u Prohironu nema podataka o toj službi, dok su u Epanagogama, čini se, svesno interpolirana mesta u kojima je ekdik prethodno figurirao. Jedan od izvora, čiji je tekst originalno zadržan, jeste JN XC, poglavlje 5, u kojoj se daje uputstvo za saslušavanje svedoka čija je provincija prebivališta različita od mesta podnošenja tužbe. Takav svedok može se saslušati u svojoj provinciji pred upravnikom provincije ili ekdikom (παρὰ τοῖς ἄρχουσιν ἢ τοῖς ἐκδίκουσι) (Επαν. XII, κθ'). Sadržina Novele podeljena je u dve odredbe Epanagoga, XII, κε' i XII, κθ'; u prvoj, kompilator potpuno izostavlja pomen ekdika a zadržava *upravnika*, dok se u drugoj odredbi verno prenosi tekst Novele (cf. Santos, Javier, Codoñer 2006, 332 fn. 175). Recepcija tek poneke odredbe, i pored toga što je primarna novela Justinijanovog zakonodavstva o ekdicima preuzeta u celini u makedonskom zakonodavstvu, ipak govori o tome da je služba „građanskih“, svetovnih ekdika pala u zaborav ili je, ponajmanje, u procesu nestanka iz prakse.³⁷

Serijom novih zakona car Lav VI Mudri je revidirao pravni sistem (videti Lokin 1994, 84). Tom prilikom, doneta je i odluka o ukidanju gradskih skupština, koju je pratilo i oduzimanje daljeg prava izbora magistrata i drugih gradskih zvaničnika, koje će, nadalje, postavljati isključivo car (LN XLVI; LN XLVII). U listama koje beleže prisustvo dostojanstvenika tokom IX–XI veka (Oikonomides 1927) nema ekdika, iz čega se zaključuje da od tih zvaničnika nisu nastali istoimeni dostojanstvenici niti kancelarije. Još je od prošlog stoleća poznato da je grad Herson uživao izvesan opseg autonomije u IX veku (Aleksyenko 2012, 61), kada je oblast bila u statusu arhontije, pre uvođenja tematskog sistema (detaljnije, Cvetković 2017, 150 i dalje). Nesvakidašnji je događaj pronalazak pečata ekdika Nikifora, gradskog zvaničnika Hersona (Алексеенко 1996, 155–170), koji su datovani u kraj IX ili početak X veka (Алексеенко 1996, 162; Seibt 2013, 192). Iako je odavno J. Ferluga pojavu arhontija dovodio u vezu sa gradskim municipijalnim uređenjem (Ferluga 1953, 89–90), a arhonte sa defensorima (ekdicima),

³⁷ Istovremeno, postoje podaci o delatnosti crkvenih ekdika, čiji je broj u Crkvi Svete Sofije određen još Novelom cara Iraklija (Konidaris 1982, I); takođe, još iz ranovizantijskog perioda sačuvan je i pečat tog crkvenih dostojanstvenika. <https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.537>, poslednji pristup 15. juna 2021.

ne može se reći da su arhonti, koji su zabeleženi u Hersonu, obavljali funkcije ekdika, što se pojavom skorašnjeg otkrića ekdikovih pečata sasvim odbacuje. Smatra se da su lokalni funkcioneri Hersona delovali verovatno kao predstavnici nekadašnje hazarske elite, pa se postavlja znak pitanja u vezi sa mogućim specifičnostima u njihovim profesionalnim zadacima. U tom smislu teško je naslutiti opseg delatnosti ekdika-defensora na kraju IX ili početkom X veka u Hersonu. Provincijski sudski sistem tog perioda je relativno poznat (Magdalino 1994, 93–116; Saradi 1995, 173; Morris 2013, 335–345) i u njemu nema tih zvaničnika, te se sudske nadležnosti poznih ekdika mogu sasvim isključiti. Taj zaključak se već nameće i istraživanjem na vek starijoj građi Ekloge.

7. ZAKLJUČAK

Carstvo se asinhrono menjalo, a ekdik je još jedan dokaz tog procesa. Istražiti slabu i gotovo nevidljivu tačku prelaska pravnih poslova koji su bili u nadležnosti svetovnih ekdika u domen crkve možda jeste putokaz za preciznije određivanje momenta nestanka svetovnih ekdika sa područja uprave, sudstva i građanskog prava, koji je do sada smatran uglavnom VI i VII vekom. Kako smo videli, izvesnije je da je reč o VIII, pa čak i IX veku, te da je taj proces, na nivou celog Carstva, kako ukazuju pečati Hersona, potrajao i do X veka.

Doprinos u složenosti izlaganja ove tematike daje i postojanje ekleziekdika, izvornih zastupnika – branitelja crkve, a kasnije stalnih zvaničnika, koji su već u zakonodavstvu cara Justinijana I dobili u nadležnost predmete svetovnog prava. Nestankom svetovnih ekdika, ekleziekdici počinju netačno da se doživljavaju kao nekadašnji glavni akteri Justinijanove Novele XV i među učenim ljudima; na taj način je i čuveni kanonista Teodor Valsamon tumačio taj zakon iz VI veka. Ta terminološka i pojmovna konfuzija sigurno je učestvovala u oblikovanju *ekdikiona*, suda nastalog u spomen na cara Justinijana I, koji je zasedao pri Crkvi Svete Sofije u Carigradu, kako sačuvani izvori počev od XII veka svedoče. U sastavu ekdikiona bili su dostojanstvenici ekdici, ekleziekdici i sudije, a svrha mu je bila upravo zaštita ugroženih.

LITERATURA

- [1] Алексеенко, Николай Александрович. 1996. Новые находки печатей представителей городского управления Херсона. *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии V*: 155–170.

- (Alekseyenko, Nikolay Alexandrovich. 1996. Noviye nahodki pechatey predstaviteley gorodskogo upravleniya Hersona. *Materialy po arheologii, istorii i etnografii Tavrii V*: 155–170)
- [2] Алексеенко, Николай Александрович. 2005. Defensor civitatis (ἑκδικος) и его роль в управленческом аппарате Херсона IX в. 67–75. *Античная древность и средние века*. Екатеринбург: Издательство Уральского университета. (Alekseyenko, Nikolay Alexandrovich. 2005. Defensor civitatis (ἑκδικος) i ego rol v upravlencheskom apparate Hersona IX v. 67–75. *Antichnaya drevnost i sredniye veka*. Yekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta)
- [3] Alekseyenko, Nikolay. 2012. *L'administration byzantine du Cherson: catalogue du sceaux*. Paris: ACHCByz.
- [4] Aličić, Samir. 2014. Defensor civitatis (zaštitnik građana) u Iliriku. 802–816. Zbornik radova *Vladavina prava i pravna država u regionu*, ur. Goran Marković. Istočno Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- [5] Berger, Adolf. 1953. *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia: The American Philosophical Society.
- [6] Berneker, Erich. 1957. Defensor Civitatis. *Reallexicon fur Antike und Christentum III*, ed. Theodor Klauser. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- [7] Бородин, Олег Робертович. 2001. *Равенский экзархат. Византийцы в Италии*. Санкт-Петербург: Издательство „Алетейя“. (Borodin, Oleg Robertovich. 2001. *Ravenskiy ekzarhat. Vizantiytsy v Italii*. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo „Aleteya“)
- [8] Burgmann, Ludwig. 1983. *Ecloga: das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V*. Frankfurt am Main: Löwenklau Gesellschaft.
- [9] Chénon, Émile. 1889. Étude Historique sur le Defensor Civitatis. *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger* 13: 321–362; 545–561.
- [10] Claude, Dietrich. 1969. *Die byzantinische Stadt im 6. Jahrhundert*. München: Beck.
- [11] *Codex Justinianus*. 1877. ed. Paul Krüger. Berolini: apud Weidmannos.
- [12] Curchin, Leonard. 2014. The end of local magistrates in the Roman Empire. *Gerión* 32: 271–287.
- [13] Cvetković, Miloš. 2017. Niže jedinice tematskog uređenja u Vizantiji (IX–XI vek). Neobjavljeni rukopis. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet. <https://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/4530>, poslednji pristup 15. juna 2021.

- [14] Dagron, Gilbert. 1977. La Christianisme dans la ville byzantine. *Dumberton Oaks Papers* 31: 3–25.
- [15] Dagron, Gilbert, Dennis Feissel. 1987. *Inscriptions de Cilicie*. Paris: De Boccard.
- [16] Dechareuil, Joseph. 1908. Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales au temps de L'Empire Romain. *Nouvelle Revue historique de droit français et étranger* 32: 28–65.
- [17] Desjardins, Abel. 1892. Defensor Civitatis. *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, eds. Charles Victor Daremberg, Edmond Saglio. Paris: Hachette.
- [18] Drašković, Marko. 2013. Iz privredne istorije vizantijskog Sarda u V veku. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50: 75–111.
- [19] Durlait, Jean. 2/1982. Les attributions civiles des eveques byzantine L'exemple du diocèse d'Afrique (533–709). *Jahrbuch der Österreichische Byzantinistik* 32: 73–83.
- [20] Ferluga, Jadran. 1953. *Niže vojno-administrativne jedinice tematskog uređenja*. Beograd: Vizantološki institut SANU.
- [21] Fögen, Marie Theres. 1998. Reanimation of Roman Law, Byzantium in the Ninth Century Dead or Alive?. *Papers from the Thirtieth Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1996*, ed. Leslie Brubaker. Milton Park: Routledge, 11–22.
- [22] Frakes, Robert M. 4/1994. The Origin of the defensor civitatis. *The Classical Journal* 89: 337–348.
- [23] Frakes, Robert. 1998. The Syro-Roman Lawbook and the Defensor Civitatis. *Byzantion* 68: 348–349.
- [24] Frakes, Robert. 2001. *Contra potentium iniurias: The defensor civitatis and Late Roman Justice*. München: C. H. Beck.
- [25] Ganghoffer, Roland. 1963. *L'evolution des Institutions municipales en occident et en orient au bas-empire*. Paris: Librairie générale de droit e de jurisprudence.
- [26] Haldon, John. 2003. *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- [27] Hoepffner, André. 1938. Un aspect de la lutte de Valentinien Ier contre le Sénat: la création du „defensor plebis“. *Revue Historique* 182/2: 225–237.
- [28] Humphreys, Michael. 2015. *Law, Power and Imperial Ideology in the Iconoclast Era, c. 680–850*. Oxford: Oxford University Press.

- [29] Ilić, Tamara. Jovana Šijaković. 2020. Pismo Sv. Evstatija Solunskog o oslobađanju robova. 129–165. *Νομοφύλαξ*. Zbornik radova u čast Srđana Šarkića, ur. Tamara Ilić, Marko Božić. Beograd: JP Službeni glasnik – Pravni fakultet Union.
- [30] Jones, Arnold Hugh Martin. 1964. *The Later Roman Empire. 284–602. A Social, Economic and Administrative Survey*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- [31] *Jus Graeco Romanum*. 1962. eds. Ioannes Zepos, Panagiotos Zepos, Aalen: Scientia.
- [32] Karayannopoulos, Johannes. 1958. *Das Finanzwesen des frühbyzantinischen Staates*. München: Oldenbourg.
- [33] Kazhdan, Alexander. 1991. Defensor civitatis. *Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. Alexander Kazhdan. Oxford: Oxford University Press.
- [34] Konidaris, Ioannis. 1982. Die Novellen des Kaiseres Herakleios. *Fontes Minores V*: 33–106.
- [35] Kramer, Bairbel. 1990. Liste der Syndikoi, Ekdikoi, und Defensores in den Papyri Ägyptens. *Papyrologica Florentina 19: Miscellanea Papirologica in occasione del Bicentenario dell' Edizione della Charta Borgiana*. Florence: Gonnelli.
- [36] Laniado, Avshalom. 2002. *Recherches sur les notables municipaux dans l'empire protobyzantin*. Paris: Association des amis du Centre d'histoire et civilisation de Byzance.
- [37] Липшиц, Елена Эммануиловна. 1976. *Право и суд в Византии в IV–VIII вв.* Ленинград: Издательство „Наука“. (Lipshits, Yelena Emmanuilovna. 1976. *Pravo i sud v Vizantii v IV–VIII vv.* Leningrad: Izdatelstvo „Nauka“).
- [38] Lokin, Johannes Henricus Antonius Jan. 1994. The Significance of Law and Legislation in the Law Books of the Ninth to Eleventh Centuries. 71–91. *Law and Society in Byzantium: Ninth – Twelfth centuries*, eds. Angeliki Laiou, Dieter Simon. Washington: Dumbarton Oaks.
- [39] Macrides, Ruth. 1984. Justice under Manuel I Komnenos: Four Novels on Court Business and Murder. *Fontes Minores VI*: 156–167 .
- [40] Macrides, Ruth. 1985. Poetic Justice in the Patriarchate: Murder and Cannibalism in the Provinces. *Cupido Legum*, ed. L. Burgmann, M.-T. Fogen, A. Schminck. Frankfurt: Löwenklau.

- [41] Macrides, Ruth. 1991. Perception of the Past in the Twelfth-Century Canonists. 589–601. *To Βυζάντιο κατά τον 12ο αιώνα*, ed. Nicholas Oikonomides. Athens: Εταιρεία βυζαντινών και μεταβυζαντινών μελετών.
- [42] Macrides, Ruth. 1994. The competent court. 117–130. *Law and Society in Byzantium: Ninth-Twelfth Centuries*, ed. Angeliki Laiou, Dieter Simon. Washington: Dumbarton Oaks.
- [43] Magdalino, Paul. 1994. Justice and Finance in the Byzantine State. 93–116. *Ninth to Twelve Centuries, Law and Society in Byzantium, 9th–12th Centuries*, eds. Angeliki Laiou, Dieter Simon, Washington: Dumbarton Oaks.
- [44] Mancini, Gioacchino. 1961. Defensor civitatis. *Dizionario epigrafico di antichità romane*, ed. E. De Ruggiero, Roma: „L’Erma“ di Bretschneider.
- [45] Mannino, Vincenzo. 1984. *Ricerche sul „defensor civitatis“*. Milano: Giuffrè.
- [46] Margetić, Lujo. 1980. Ekloga iz 726. godine i njezina važnost za našu pravnu povijest. *Zbornik radova Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 1: 53–77.
- [47] Margetić, Lujo. 1–2/1985. O nastanku i razvoju službe defensor civitatis. *Živa antika* 35: 95–116.
- [48] Miller, Timothy. 2003. *The Orphans of Byzantium: Child Welfare in the Christian Empire*. Washington D. C: The Catholic University of America Press.
- [49] Monnier, Henry. 1912. La Nouvelle L de Léon le Sage et l’insinuation des donations. 237–291. *Mélanges P. F. Girard* II: Paris: Librairie Arthur Rousseau.
- [50] Morris, Rosemary. 1/2013. Travelling judges in Byzantine Macedonia (10th–11th c.). *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50: 335–345.
- [51] Oikonomides, Nicolas. 1972. *Les listes de prestance byzantines des IXe et Xe siècles*. Paris: Centre national de la recherche scientifique.
- [52] Partsch, Joseph. 10/1961. Der defensor civitatis. Zur Frühgeschichte des Defensornamtes. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Ph. Hist.* 7: 45–50.
- [53] Pergami, Federico. 1995. Istituzione del „defensor civitatis“. *Studi di diritto romano tardoantico* 61: 105–126.

- [54] Piganiol, André. 1947. *L'Empire Chrétien (325–395)*. Paris: Presses Universitaires de France.
- [55] Rees, Brinley Roderick. 1952. Defensor Civitatis in Egypt. *Rocznik papirologii praw-niczej* 6: 73–102.
- [56] Rouillard, Germaine. 1928. *L'administration civile de l'Égypte byzantine*. Paris: P. Geuthner.
- [57] Santos, Andrés, Francisco Javier, Juan Carlos Codoñer. 2006. *La introducción al Derecho (eisagoge) del patriarca Focio*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- [58] Saradi, Helen. 1995. The Byzantine Tribunals: Problems in the Application of Justice and State Policy (9th–12th c.). *Revue des études byzantines* 53: 165–204.
- [59] Seeck, Otto. 1901. Defensor civitatis. *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* IV.2, ed. Georg Wissowa. Stuttgart: A. Druckenmüller.
- [60] Seibt, Werner. 2013. Was lehren die Siegel über die Verwaltung von Cherson im Mittelalter?. *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 50: 187–194.
- [61] *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions. A Translation with Commentary, Glossary, and Bibliography*. 1954. transl. Clyde Pharr. Princeton: Princeton University Press.
- [62] *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*. 1905. ed. Theodor Mommsen. Berolini: apud Weidmannos.
- [63] von Druffel, Ernst. 1915. *Papyrologische Studien zum byzantinischen Urkundenwesen im Anschluß an P. Heidelberg 311*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung O. Beck.

Tamara ILIĆ, PhD

Research Assistant, Institute for Byzantine Studies, SASA, Serbia;
Assistant Professor, Union Faculty of Law, Serbia

EKDIKOS (DEFENSOR CIVITATIS) IN ROMAN EMPIRE AND BYZANTIUM

Summary

During the 5th and 6th centuries a significant change occurred in the nature of defensor civitatis, in line with the social and political context. After the reign of Emperor Justinian I, the competences of the defensor decreased. In cities, bishops took over tasks previously carried out by the defensores, a probable consequence being the disappearance of ekdikoi from administration and civil law, believed to have occurred in the 6th and 7th centuries.

The conclusions of this study support the thesis that the ekdikoi functioned in the Eastern Roman Empire as late as in the 8th century, and in some forms until the 9th century. In some parts of the Empire the ekdikoi acted until the early 10th century, which was proven by the discovery of the Cherson seals.

The methods used are linguistic interpretation of middle-Byzantine legal codes and comparative-historical method based on identification of Byzantine adoptions of Roman provisions.

Key words: *Roman administration. – Codex Theodosianus. – Justinian law. – Novels of Leo VI the Wise. – Ecloga.*

Article history:

Received: 31. 7. 2021.

Accepted: 30. 8. 2021.